

Бондаренко І. М.

Формування господарських відносин: деякі правові питання

В умовах переходу до ринкової економіки не випадково знову постає питання про суб'єкти господарського права. У минулому такими були тільки організація та їх структурні підрозділи. Саме вони здійснювали на той час господарську діяльність, а приватна названа діяльність була заборонена. З перетворенням господарської діяльності у підприємницьку учасниками господарських відносин стали не тільки підприємства різних форм власності (державні, казенні, муніципальні, приватні, колективні підприємства, громадські організації), а й приватні підприємці¹.

З прийняттям у 1991 р. Закону «Про власність» об'єкти приватної власності втратили своє споживче значення, і громадяни мають право використовувати їх для здійснення різних видів господарської діяльності. При цьому як суб'єкти господарського права ми розглядаємо громадян

не взагалі, а лише тих з них, які набувають статусу підприємців або статусу юридичної особи.

Поняття названого суб'єкта розроблено теорією господарського права, яка виходить з того, то ними є учасники господарських відносин, тобто організації, які на підставі юридично відокремленого майна у межах своєї господарської компетенції безпосередньо здійснюють зазначену діяльність, використовуючи її результати, або беруть участь в управлінській діяльності в економіці України.

Щодо об'єктів господарських правовідносин висловлюються різні думки. Ними визнаються або дії їх учасників, або поряд з цим — матеріальні і нематеріальні блага.

Тому об'єкт як елемент зазначених правовідносин має спеціальний характер: речі, у тому числі гроші й цінні папери; дії зобов'язаних суб'єктів; власне діяльність суб'єктів права; немайнові блага, які використовуються при веденні господарської діяльності (фірма, товарний знак, комерційна таємниця тощо)².

Доцільно, як і у цивільному праві, виходячи з об'єкта правовідносин, розрізняти речові і зобов'язальні права. До перших належить право власності названих суб'єктів, право повного господарського відання щодо закріпленого за ними майна. Наведений поділ проводиться з точки зору того, що є об'єктом господарських правовідносин: речі як об'єкти матеріального світу або дії зобов'язаних осіб, на вчинення яких вправі претендувати суб'єкти права.

Об'єктом зазначених правовідносин є власна діяльність підприємства і підприємця. Як об'єкт таких правовідносин виступають також й немайнові блага: найменування (фірма, підприємство, товарний знак, знак обслуговування тощо). З приводу названих об'єктів складаються абсолютні господарські правовідносини.

Зміст останніх становлять права і обов'язки їх учасників. Йдеться про суб'єктивні права і обов'язки у правовідносинах. Визначаючи зміст правовідносин як права і обов'язки їх учасників (саме до цього зводиться позиція багатьох авторів), встановлюємо, якою буде поведінка суб'єктів у даних умовах.

Об'єктивні господарські права і обов'язки можуть існувати і поза правовідносинами, базуючись безпосередньо на законодавстві. На підставі норм об'єктивного господарського права виникають суб'єктивні господарські права і обов'язки, які належать певним суб'єктам.

Під суб'єктивним правом розуміється належна певному суб'єкту і охоронювана законом можливість діяти. Названі вище права охороняють інтереси його носіїв.

Підставою ж виникнення господарських прав і обов'язків є юридичні факти. Як такі виступають конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення зазначених правовідносин. Вони, по-перше, представляють собою факти реальної дійсності; по-друге, передбачені нормами господарського права; по-третє, тягнуть за собою певні юридичні наслідки.

Класифікація названих фактів може відбуватися за різними підставами:

I. За юридичними наслідками. 1. *Правоутворюючі* — факти, з якими норми права пов'язують виникнення господарських правовідносин. 2. *Правозмінюючі* — факти, з котрими норми права пов'язують зміну даних правовідносин. 3. *Правоприпиняючі* — такі факти, з наявністю яких норми права пов'язують припинення зазначених правовідносин.

II. За вольовою ознакою. 1. *Дії* — факти, що є результатом вольової поведінки людей, наслідком волевиявлення осіб. Дії учасників (правоутворюючі, такі, що змінюють, і такі, котрі припиняють) діляться також на правомірні, які вчинюються відповідно до вимог господарського права або не суперечать його нормам, що класифікуються на акти-дозволи, акти-пропозиції і акти одностороннього характеру. До перших належить, наприклад, акт антимонопольного характеру, заборони, припису про припинення порушень; до актів-угод — господарські договори підприємств, прийняття до виконання замовлень. До актів третього виду належать ліцензії-дозволи державних органів на відповідну діяльність. У односторонньому порядку вчинюються дії по виконанню зобов'язань, вживаються заходи оперативного впливу (наприклад, переведення на передоплату). Неправомірні дії — ті, які вчинюються з порушенням вимог закону, що не відповідають припису правових норм (наприклад, вказівка органу держави, дана з перевищенням компетенції). 2. *Події* — явища, настання яких відбувається

незалежно від волі суб'єктів господарських правовідносин. Події в останніх не відіграють істотної ролі, вони зустрічаються головним чином як правозмінюючі і правоприпиняючі обставини (скажімо, стихійні сили природи можуть вплинути на відповідальність підприємства-боржника: знизити або зовсім усунути її).

Юридичні факти слід відрізнити від умов (передумов) їх виникнення. Справа у тому, що багато дій набувають юридичного значення лише при додержанні певних у законі умов. Склади названих фактів, тобто необхідну за законом їх сукупність, становлять декілька дій учасників господарських правовідносин, а у відповідних випадках до складу можуть входити й події.

Звернемося тепер до питання про методи правового регулювання зазначених відносин.

За всієї багатомірності думок у концепції господарського права виділяються звичайно три методи регулювання: обов'язкових приписів, автономних рішень (метод узгодження); рекомендацій. В умовах планової економіки важливе значення мав метод обов'язкових приписів. З переходом до ринкової економіки і розвитком підприємництва основним стає метод автономних рішень. Підприємець сам вирішує питання своєї діяльності. Договір — основа діяльності підприємства і громадян-підприємців.

При перебудові господарського законодавства на нову модель економіки виникають проблеми, пов'язані з суттєвими змінами і відмовою від планування. Доцільність останнього підтверджується досвідом СРСР, використовуючи який багато країн досягли значно більшу результатів, ніж Союз РСР. Серед них можна назвати Францію, яка запозичила цей досвід, парламент котрої затвердив після 1945 р. 10 п'ятирічних планів .

Планування давно вже стало органічним елементом економіки у зарубіжних країнах Одним з показників уваги, яка йому приділяється, може бути функціонування Товариства стратегічного планування і Європейської федерації планування, що спільно видають журнал «Долгосрочное планирование* (Long Range Plainning). Як випуск такого журналу та інших подібних видань, так і їх зміст свідчать, що планування пронизує усі сфери діяльності , органічно пов'язане із сучасним менеджментом. Планування соціально-економічного розвитку — найперший обов'язок уряду. Уряд, який не планує і не спрямовує розвиток, не може керувати країною. Україна могла б запозичити чимало цікавого із зарубіжного досвіду планування яку державному секторі економіки, так і всередині корпорацій⁴.

У зв'язку з пріоритетністю методу автономних рішень поширились уявлення, відповідно до яких ринковій економіці жодні обов'язкові приписи державних органів взагалі не потрібні Реалізація подібних ідей у значній мірі й стала причиною тієї всюдозволеності, яка панує нині у економіці. Проте названа економіка не повинна бути риночною стихією, що ніяк не регулюється державою. Досвід зарубіжних країн з розвинутою економікою свідчить про зворотнє. Так, у Франції є Державний секретаріат планування, який розробляє перспективні плани економічного і соціального розвитку, що затверджуються парламентом.

Планування є не директивним, а індикативним, практикується укладення державними органами «планових договорів* з приватними підприємствами для забезпечення через фінансове стимулювання виконання державних програм.

Ю.Тихомиров стверджує, що з відходом від методів командного управління не можна не дооцінювати управління взагалі. Повинно йтися не про відмову від державного регулювання економіки, а про зміну його форм і методів. Хоча основним методом регулювання й стає нині метод автономних рішень, це не виключає застосування у обмежених рамках також і методу обов'язкових приписів.

У той же час змінюється порядок застосування даного методу. Якщо раніше вказівка державного органу була, безумовно, обов'язковою для підприємця, то тепер можна у більшості випадків оспорити через арбітражний суд його рішення, яке протирічить законодавству. Таким чином, метод обов'язкових приписів повинен застосовуватися у точній відповідності із законодавством (ст. 14 АПК України).

Що ж до методу рекомендацій, то його застосування нині уявляється нереальним через падіння авторитету державної влади, коли часто не додержуються навіть імперативні норми. Проте після перетворення існуючого на сьогодні «дикого» ринку в цивілізовану ринкову економіку, можливо, одержить розвиток і названий вище метод регулювання господарської діяльності⁵. Звичайно, рекомендації повинні бути не простим побажанням, а підкріплюватися матеріальним стимулюванням у разі їх виконання.

Обмежене застосування методу обов'язкових приписів особливо необхідне у перехідний період від однієї економічної системи до іншої. Незважаючи на приватизацію, більшість підприємств залишаються державними. Часто це великі підприємства-монополісти, впливати на які економічними методами неможливо. Важливо й те, що за період існування планової економіки склалися певні традиції, подолати які можна лише з часом. Тому після першого буму лібералізації почали прийматися нормативні акти, спрямовані на запобігання повному розвалу економіки. У них передбачаються заходи регулювання господарської діяльності, які нагадують ті, що існували у минулому.

Осипов Ю.М. Хозяйственный механизм государственно-монополистического капитализма — М., 1987. - С. 283.

⁴ Мамутов В.К. Регулируемая экономика и хозяйственное право // Правоведение - 1990. - № 6. — С. 16.

⁵ Лаптев В.В. Вказ. праця. — С. 39.

І.БОНДАРЕНКО

*(Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого)
Рекомендовано до друку кафедрою аграрного права Національної юридичної академії
України ім. Ярослава Мудрого.*